

KECSKEMÉTI GÁBOR

A reneszánszkutatás magyar szakmai közösségének megteremtése és fél évszázados működése

2019. május 23–25-e között ötvenedik alkalommal gyűlt össze évenkénti tanácskozásra a reneszánsz- és barokk-kutatók interdiszciplináris, magyarországi és határon túli kutatóközössége, ezúttal Pécsen. Ha egy rendezvény évente ismétlődik és ötvenedjére kerül sorra, akkor a sorozat negyvenkilenc évvel korábban vette a kezdetét. Csakugyan, 1970 májusában került sor Sárospatakon az első Rebakucs-konferenciára.

Az öt évtized során, ötven alkalommal véghezvitt munkáról sokféle metszetben, sokféle statisztikával lehet számot adni. Ha helyszíneik szerint tekintünk végig a tanácskozásokon és minden városnevet csak egyetlen alkalommal, az ottani első rendezvény időrendjében említünk meg, a következő impozáns lista áll össze: Sárospatak, Sopron, Pécs, Kőszeg, Sárvár, Mátrafüred, Eger, Győr, Visegrád, Siklós, Nyíregyháza, Debrecen, Keszthely, Szeged, Pápa, Szigetvár, Salgótarján–Eresztvény, Székesfehérvár, Tata, Esztergom, Miskolc, Kolozsvár, Piliscsaba, Sátoraljaújhely, Tihany, Nagykőrös, Gyula, Csurgó, Körmen, Szekszárd. De az igazán releváns eredményt akkor kapjuk meg, ha az évenkénti tanácskozások tematikája szerinti csoportosítással próbálkozunk. Egyetlen szempont távolról sem elegendő ehhez, értelmező megközelítések és szemléleti kategóriák egész hálózatára van szükség a munka kereteinek kijelöléséhez. Egyes konferenciák egy-egy irodalom- vagy művelődéstörténeti korszak feltárására, megközelítésére vállalkoztak: a manierizmuséra, a humanizmuséra, a késő-reneszánszéra, a barokkéra, a Mátyás-koréra, a reformációéra. Máskor társadalmi rétegek szerinti metszetekben vitattak meg kulturális jelenségeket: az udvari kultúrát, a közköltészet és a népi kultúra kérdéseit, a mezővárosi reformációt, az egyházi műveltséget, Esterházy Pál udvarát. Tanácskozások szerveződtek egy-egy műfaj vagy műnem köré: versszerzés és poézis, exemplumok, a költészet műfajai és formátípusai, politikai műfajok, verses epika, emlékezet és devóció, zsoltár, levelek, naplók, emlékkönyvek, dedikációk, alkalmi feljegyzések, prózai kegyességi műfajok, fikció, börtönirodalom. Használtak eszmetörténeti hívószavakat, mint a politikai gondolkodás és történet szemlélet, az antitrinitarizmus, a toposzok, a nemzettudat, az elő-felvilágosodás, a dialogicitás esetében. Volt, hogy egy régió, a török hódoltság kérdései köré szervezték a tanácskozást. Máskor a nyelv volt meghatározó, mint a neolatin irodalom esetében. Voltak tárgy- és témátörténeti konferenciák, mint a szerelem kultúrtörténetével vagy a Szent István recepciójával foglalkozók. Médiatörté-

* A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének kutatóprofesszora és igazgatója.

neti szempontként szerepelt a tematizáló szempontok között a nyomdászat története. Tanácskozások sora foglalkozott a metaelméleti reflexiók kérdéseivel: az irodalom- és művészetszemlélettel, a retorikákkal, poétikákkal, drámaelméletekkel, a filológia és textológia elméleteivel. Végül számos konferencia egy-egy kiterjedt életmű szerteágazó kérdései köré szerveződött, megvitatva Lackner Kristóf, Janus Pannonius, Szenci Molnár Albert, Balassi Bálint, Dávid Ferenc, Rimay János, Zrínyi Miklós, Enyedi György, Pázmány Péter, Gyöngyösi István, Tinódi Sebestyén és Bethlen Miklós munkásságát.¹

Azoknak is igazuk van azonban, akik a jubileumi konferencia kapcsán a Rebakucsközösség fennállásának 2019. évi ötvenedik évfordulójáról beszélnek. Csakugyan ötven esztendeje, 1969-ben vették kezdetüket az Irodalomtudományi Intézet Reneszánsz Osztályának azóta is szakadatlan sorban megrendezett, havonkénti (sőt, kezdetben havonként többszöri) felolvasóülései.² A legelső ilyenre 1969. április 2-án került sor, amikor Komlowszki Tibor ismertette az *Eurialus és Lucretia* körül végzett kutatásait.³ Az első Rebakucs-konferencia, vagyis 1970 májusa előtt a felolvasóülések előadói voltak még: Pirnát Antal,⁴ Keserű Bálint,⁵ Varjas Béla (két ízben is),⁶ Esze Tamás (Székes-

- 1 A Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete Reneszánsz Osztályának honlapján teljes körű, részletes áttekintés található a konferenciasorozatról, közzétéve azok minden megőrzött dokumentumát: tematizáló, kérdésfeltevő, a tanácskozásokat egybehívó koncepciószövegeiket, a szervezés munkájáról tanúskodó körleveleiket, programfüzeteiket, a rendezvényen készült fényképfelvételeket, az újabb időkben már az előadások nyilvánosan elérhető videófelvételeit is, továbbá a tanácskozások sajtóvisszhangját és a róluk szóló szakmai beszámolókat. A legfontosabb, hogy 2019 óta már a konferenciák előadásaiból szerkesztett tanulmánykötetek, folyóiratszámok vagy folyóiratokban közölt tematikus blokkok is teljes szövegükben közzétéve elérhetők a honlapon, amelynek címe: <https://iti.btk.mta.hu/hu/osztalyok/reneszansz-osztaly#konferenciak-2>.
- 2 Ezekről – Sántha Teréz pótolhatatlan és elkötelezett munkájának köszönhetően – teljes lista érhető el az osztály honlapján: <https://iti.btk.mta.hu/images/Reneszansz-osztaly-felolvasoulesek.pdf>.
- 3 Tanulmányváltozata még abban az évben megjelent: KOMLOVSZKI Tibor, „Kerecsényi Judit és az *Eurialus és Lucretia*”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 73, 4. sz. (1969): 391–409. Komlowszki a kérdéssel haláláig nagy kedvvel és ismétlődőleg foglalkozott; lásd KOMLOVSZKI Tibor, *A Balassi-vers karaktere (Tanulmányok)*, Régi magyar könyvtár: Tanulmányok 1 (Budapest: Balassi Kiadó, 1992).
- 4 PIRNÁT Antal, „A magyar reneszánsz dráma poétikája”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 73, 5. sz. (1969): 527–555. E tanulmánnyal vette kezdetét Komlowszki Tibor szerkesztésében a *Reneszánsz füzetek* című sorozat, amely az intézet szakfolyóirataiban (általában az *ItK*-ban) megjelent, korszakba vágó tanulmányok különnyomataiból állt össze. A sorozat címlistája: https://iti.btk.mta.hu/images/Reneszansz_Fuzetek_2019.pdf.
- 5 KESERŰ Bálint, „Újfalvi Imre és az európai »későhumanista ellenzék«”, *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum (Szeged)* 9 (1969): 3–46.
- 6 VARJAS Béla, „A reneszánsz korának irodalma Keletközép-Európában: Témavázlat egy tanulmánykötethez”, *Helikon* 17 (1971): 476–484; Béla VARJAS, „La littérature de l’époque de la Renaissance en Europe centrale et orientale: Schéma de programme à un recueil d’études”, *Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae* 12 (1970): 135–150; VARJAS Béla, „Kovacsóczy Farkas feljegyzései és Szegedi Gergely”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 74, 2. sz. (1970): 129–151.

fehérvár reformációjáról), Dán Róbert,⁷ Alexa Károly,⁸ Kardos Tibor,⁹ Tarnóc Márton,¹⁰ Kovács József László,¹¹ Bán Imre,¹² Ritoókné Szalay Ágnes,¹³ Cs. Gárdonyi Klára,¹⁴ Jenei Ferenc.¹⁵

Az első Rebakucs-konferenciát – mint azóta az összes többit is – az MTA Irodalomtudományi Intézet Reneszánsz-kutató Csoportja (később: Reneszánsz Osztálya) szervezte meg. Mindössze három olyan egyetem létezett akkor Magyarországon, ahol a kora újkori irodalomtörténet oktatásával foglalkoztak, s mindhárom intézmény, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem, a szegedi József Attila Tudományegyetem és a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékei részt vettek az előkészítésben. A tanácskozás Sárospatakon ült össze 1970. május 7–8-án. Tizenkét előadás hangzott el, ebből kettő összefoglaló jellegű volt általános elvi, ideológiai korszak-problémákról.¹⁶ A rendezvényen – az egykorú beszámoló szerint – nagyjából ötven kutató és a három egyetem mintegy hatvan (!) hallgatója volt jelen.

Az első ülés az abban az évben a 60. születésnapját ünneplő – és az *ItK* 5–6. számában felköszöntött – Tolnai Gábor (1962 óta az MTA rendes tagja) elnökletével zajlott. A nyitóelőadást Klanczay Tibor (ekkor 47 éves, 1965 óta az MTA levelező tagja, alapítása óta az Irodalomtudományi Intézet igazgatóhelyettese) tartotta *A reneszánsz válsága és a manierizmus* címmel. Az első délelőtti hozzászólói Keserű Bálint, Pirnát Antal,

7 DÁN Róbert, „Méliusz héber tanulmányai és forrásai”, *Filológiai Közöny* 16 (1970): 163–170; DÁN Róbert, „Dudith András és a »lingua primigenia« kritikája”, *A Magyar Tudományos Akadémia II. (Filozófiai és Történettudományi) Osztályának Közleményei* 20 (1971): 103–120.

8 ALEXA Károly, „A misztika stíluselemei a régi magyar költői nyelvben”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 74, 3. sz. (1970): 285–304.

9 KARDOS Tibor, „A Gritti-játék keletkezése”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 74, 5–6. sz. (1970): 547–559.

10 LASKAI János, *Válogatott művei: Magyar Iustus Lipsius*, kiad., bev., jegyz. TARNÓC Márton, Régi magyar prózai emlékek 2 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970).

11 KOVÁCS József László, „Emblematika, hieroglifika, manierizmus: Fejezet Lackner Kristóf művészi világából”, *Soproni Szemle* 25 (1971): 3–17, 97–108.

12 BÁN Imre, „Károlyi Péter poétikája”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 74, 5–6. sz. (1970): 560–565; BÁN Imre, *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században*, Irodalomtörténeti füzetek 72 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971), 9–13.

13 RITOÓK Zsigmondné, „Politikai szatíra Magyarországon a XVI. században”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 75, 3. sz. (1971): 265–277; később: RITOÓK Zsigmondné, „A Balassi Comoedia és Karádi Pál”, *Keresztény Magvető* 86 (1980): 39–44.

14 CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, „Die Bibliothek des Erzbischofs Johannes Vitéz”, *Gutenberg-Jahrbuch* 48 (1973): 441–447; CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, „Vitéz János könyvtára”, in *Janus Pannonius: Tanulmányok*, szerk. KARDOS Tibor és V. KOVÁCS Sándor, *Memoria saeculorum Hungariae* 2, 235–245 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1975); később: CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, *Die Bibliothek des Johannes Vitéz*, *Studia humanitatis* 6 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984).

15 JENEI Ferenc, „Manierista elemek világi költészetünkben Beniczky Pétertől Petróczi Kata Szidóniáig”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 74, 4. sz. (1970): 535–539.

16 Minden előadás tanulmányváltozata megjelent még az évben, az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1970. évi 4. számában. Ugyanott olvasható a konferenciáról szóló, szerzői név nélküli konferenciabeszámoló is.

Makkai László és Benda Kálmán voltak. Délután Rózsa György,¹⁷ Hervay Ferenc,¹⁸ Holl Béla,¹⁹ Ötvös Péter²⁰ és Kovács József László²¹ adott elő.

Másnap Bán Imre *A magyar manierista irodalom* című nagyelőadása került részletes megvitatásra. Makkai László hozzászólása többek között azt a Don Diego de Estradát is szóba hozta, akinek autobiográfiai szövege az 1956. évi spanyol kiadás nyomán 1980-ban jelent meg először magyarul, hatástörténete pedig minden bizonynyal azt a maximumot szemlélteti, amilyen mértékben a magyar reneszánszkutatás képes volt behatolni a közbeszédbe és a populáris kultúrába.²² A délutáni előadók

17 Az előadónál igyekszünk jelezni, hogy általában a saját életművükben vagy a Rebakucs-közösség egészenek több évtizedes történetében centrális szerepű témáról tartottak előadást Sárospatakon. Így az ekkor még kandidátusi értekezését író Rózsa arról a Nádasy-*Mausoleum*ról, amely több mint két évtized múlva jelent meg faksimilében a kísérőtanulmányával: KŐSZEGHY Péter, kiad., *Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum Regni apostolici regum et primorum militantis Ungariae ducum (Nürnberg, 1664)*, tan. RÓZSA György, BHA 24 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991).

18 Az előadás tárgya, a Balassi-epicídium csaknem másfél évtizeddel később jelent meg faksimilében: RIMAY János, *Epicídium a Balassi-fivérek, Bálint és Ferenc halálára*, szerk., kiad., jegyz. ÁCS Pál (Budapest: Balassi Kiadó, 1994).

19 Hajnal Mátyás szíves könyvecskéje több mint két évtized múlva jelent meg faksimilében a kísérőtanulmányával: HAJNAL Mátyás, *Az Jesus szívet szerető szíveknek aytatosságára szíves kepekkel ki formaltattott; és azokrúl való Elmélkedésekkel és Imádságokkal megh magyarázattott könyvechke (Bécs, 1629)*, kiad. KŐSZEGHY Péter, tan. HOLL Béla, BHA 27 (Budapest: Balassi Kiadó, 1992).

20 Miskolczi Csulyak István versei ekkor már közel egy évtizede hozzáférhetőek voltak az Irodalomtudományi Intézetben megindított kritikai kiadásban: JENEI Ferenc és mások, kiad., *Régi magyar költők tára: XVII. század, 2, Pécseli Király Imre, Miskolczi Csulyak István és Nyéki Vörös Mátyás versei* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1962).

21 Lackner Kristóf művei közel két évtized múlva jelentek meg faksimilében a kísérőtanulmányával: LACKNER Kristóf, *Florilegus Aegyptiacus in agro Sempronensi – Maiestatis Hungariae aquila (Keresztúr, 1617)*, kiad. KŐSZEGHY Péter, tan. KOVÁCS József László, BHA 19–20 (Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézet–Akadémiai Kiadó, 1988).

22 Diego de ESTRADA, „Visszaemlékezései Bethlen Gábor udvarára”, ford. SZÖNYI Ferenc, in *Bethlen Gábor emlékezete, vál.*, szerk., bev. MAKKAI László, Pro memoria, 500–540 (Budapest: Európa Kiadó, 1980). Ennek felhasználásával készült Hankiss Ágnes *Érzékeny búcsú a fejedelemtől* című filmforgatókönyve, amely a *Rakéta regénytárban* jelent meg 1985-ben, majd férje, Vitézy László ugyanilyen című filmje 1986-ban, azzal a Hanna Mikuc lengyel színésznővel Brandenburgi Katalin szerepében, aki 1970-ben 15 éves volt. Az alkotásban színre vitt politikai allegória messzemenően korjellemző; míg odakint az idős Kádár készülődött minden földi test útjára lépni, a vetítőterekben a Besenyey Ferenc megformálta Bethlen Gábor tusakodott a kádári kozmogónia nagy kérdéseivel: a „szövevényes” nagyhatalomnak az ország vérvesztesége árán kiszolgáltatót „Lippa” emlékével, a korábbi harcostárs „fejedelmi” előd temetetlen holttestével, a „velünk” és „ellenünk” metafizikai szubtilitásaival.

Csanda Sándor, Merényi Varga László,²³ Bitskey István,²⁴ Jenei Ferenc²⁵ és Varjas Béla²⁶ voltak.

Már ezt az első Rebakucs-konferenciát kísérte műsoros est,²⁷ volt városnézés és egész napos autóbuzsós kirándulás Vizsolyra és Szikszóra. Utóbbi helyen megkoszorúzták a gimnázium Szepesi Csombor Márton emléktábláját,²⁸ beszédében Tolnai Gábor méltatta a helyi termelőszövetkezetek és üzemek példamutató támogatását a gimnázium létrehozásában.

Az 1970. évi konferencia tárgya, a manierizmus a hetvenes–nyolcvanas évek talán legdivatosabb rendszerező paradigmája maradt. A kategória alapvető forrásául Hauser Arnold 1964. évi, magyar nyelven 1980-ban megjelent monográfiája szolgált.²⁹ Klaniczay reprezentatív manierizmus-antológiája 1975-ben jelent meg első,

23 Merényi Varga a sárospataki konferencia utáni évben került vissza a szikszói gimnázium igazgatói székéből anyagyetemére, Szegedre a régi magyar irodalom oktatójának. Tragikusan korán, 1975-ben halt meg. Lásd Kovács Sándor Iván, „Merényi Varga László (1942–1975)”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 79, 5–6. sz. (1975): 730–731. Az előadás tárgyára, Rimay Jánosnak Prágai András Guevara-fordításáról írott levelére a 2004. évi, ugyancsak Sárospatakon megtartott Rebakucs-konferencia tért vissza: KECSKEMÉTI Gábor, „Rimay retorikai nézeteinek forrásai és összetevői”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 109, 2–3. sz. (2005): 222–242.

24 Az unitárius Thordai János zoltárai néhány év óta voltak hozzáférhetőek kritikai kiadásban: STOLL Béla, TARNÓC Márton és VARGA Imre, kiad., *Régi magyar költők tára: XVII. század, 4, Az unitáriusok költészete* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967). A hetvenes évek elején a később egészen más korszak kutatójaként működő Zentai Mária is írt egy hasonló témájú dolgozatot: ZENTAI Mária, „Rimay-hatás Thordai János zoltáiraiban”, *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum (Szeged)* 13 (1973): 111–122.

25 Jenei, 1957–1963 között az Irodalomtudományi Intézet, majd a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, már csak másfél évet élt ezután. A Reneszánsz Osztály egy későbbi vezetője többek között az ő hagyatékának sajtó alá rendezésével kezdte pályáját: JANKOVICS József, kiad., *Literátor-politikusok levelei Jenei Ferenc gyűjtéséből 1566–1623*, Adattár 5 (Budapest–Szeged: MTA Irodalomtudományi Intézet–JATE I. sz. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 1981). Lásd KECSKEMÉTI Gábor, „Megemlékezés Jenei Ferencről, újratemetésekor”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 102, 3–4. sz. (1998): 611–613.

26 A nyolcvanas évek eleji, felejthetetlen, középiskolai magyar irodalom reformtankönyv-sorozat nem tartalmazta a Balassi-verseknek a hárompillérű verskompozíció felhasználásával történő elemzését, de a reformsorozat helyett bevezetett későbbi tankönyvek egyike legalábbis megpróbálkozott vele, így ez a tudnivaló érettségiző diáknemzedékek számára ugyancsak a leginkább disszeminált reneszánszkoros kutatási eredmények közé tartozott: MOHÁCSY Károly, *Irodalom a műszaki szakközépiskola és a szakközépiskola I. osztálya számára* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1989), 301–303. Nem tudom feledni ugyanakkor kedves tanárom, Kószeghy Péter Eötvös Collegium-i magyarázatainak egy mondatát sem: való igaz, a versnek van eleje, közepe, vége.

27 Surányi Ibolya (az Egyetemi Színpad irodalmi műsorainak szerkesztője, Latinovits Zoltán mentora) adott irodalmi estet Csengery Adrienne (ének, az évben lett az Opera szólistája), Kecskés András (lant) és Stadler Vilmos (furulya) közreműködésével.

28 Mindössze két év telt el (csaknem) összes műveinek egy új prózasorozat nyitókötetében való kritikai kiadása óta: SZEPESI CSOMBOR Márton, *Összes művei*, kiad. Kovács Sándor Iván és KULCSÁR Péter, bev. Kovács Sándor Iván, *Régi magyar prózai emlékek 1* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968). Csombor ekkor még ismeretlen értekezése két évvel a konferencia után jelent meg: SZEPESI CSOMBOR Márton, „Ismeretlen értekezése *Disputatio physica de metallis...* Dantisci 1617”, bev. Kovács Sándor Iván, ford. KULCSÁR Péter, *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum (Szeged)* 12 (1972): 121–137.

29 HAUSER Arnold, *A modern művészet és irodalom eredete: A manierizmus fejlődése a reneszánsz válsága óta*, ford. GÖRÖG Livia (Budapest: Gondolat Kiadó, 1980).

1982-ben második kiadásban.³⁰ Amint Ács Pál 2008-ban megvilágította, a manierizmus-fogalom divatja a baloldali értelmiség értékviszályával függött össze. A válságjelenségek észlelése, a humanista ideológiai eszmények és a felkészült, távlatos tudás gyakorlati alkalmazhatóságának korlátozottsága, a kultúrértékek fenntartásának és folytathatóságának problémái, a harmonikus társadalmi működés megteremtésének illuzórikussá válása olyan elemei a történeti leírásnak, amelyek révén „A »reneszánsz válságába« mintegy beleíródtak a szocializmus krízisjelenségei is”.³¹ Így lett belőle a hegeli elidegenedés-elmélet kultúrkritikai vetülete, a marxista megújulás lehetősége a „másként gondolkodók” kezén: „A hosszan elhúzódó manierizmus-vita voltaképpen a modern művészet védelmében folytatott [...] értelmiségi polémiát helyezte történeti síkba”;³² a deviáns és dekadens, alternatív művészeti jelenségek elismerése a sematikus realizmus-felfogás bírálatával, meghaladásával volt egyenértékű. Klaniczay akadémikusnak e szellemi arcvonal iránti szimpátiája világosan jelezte az ahhoz a kommunista reformértelmiséghez való tartozását, amely a hatvanas évek végén előtérbe került, majd az 1970-es évek elején zajló, Aczél György 1974. márciusi elmozdításával szimbolikusan is kifejeződő balos fordulat, ideológiai visszarendeződés hatására háttérbe szorult, s mindennek bizonyára megvolt a szerepe abban is, hogy az akadémia rendes tagjává való előrelépésére egészen 1979-ig kellett várakoznia. A manierizmusnak az első Rebakucs-konferencia tárgyául való kitűzése tehát olyan döntés volt, amely elsődleges fontosságú, aktuális intellektuális tétet hordozott, a kor értelmiségének tájékozódását messzemenően meghatározó, egzisztenciális jelentőségű kérdés megvitatását célozta, sok áthallást, s ezáltal mobilizáló, aktivizáló erőt, a szellemi kíváncsiság érdekeltségét hozta be a diskuszióba.

Ha a manierizmus megvitatását áthallásosnak, politikai, ideológiai következményeket hordozónak tartjuk, még keveset mondottunk a kádári és aczéli Magyarország ideológiai erőtereinek kényszerítő erejéről, amelyek között a reneszánsz korszak egészének megítélése is messzemenő aktuálpolitikai konzekvenciák hordozója volt. 1974 szeptemberében az akadémia I. Osztálya emlékülést tartott abból az alkalomból, hogy húsz éve írták alá a Szovjet és a Magyar Tudományos Akadémia egyezményét. Magyar részről Sötér István, Nagy Péter és Vajda György Mihály mellett Klaniczay is beszélt, mégpedig a reneszánsz esztétikájáról.³³ Király István a következőket jegyezte fel előadásáról a naplójában: „Fő gondolata az volt, hogy a reneszánsz irodalmi gondolkodás legnagyobb értéke: a művészet a szépséget, és nem a moralitást szolgálja. A szép és a

30 KLANICZAY Tibor, bev., vál., szerk., *A manierizmus*, ford. LONTAY László és mások (Budapest: Gondolat Kiadó, 1982).

31 Ács Pál, „A késő reneszánsz meglazult pillérei: Sztoicizmus és manierizmus az irodalomban”, in *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század): Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában, 2008. március 28–2008. július 27.*, szerk. MIKÓ Árpád és VERŐ Mária, A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 2008/3, 36–50 (Budapest: Magyar Nemzeti Galéria, 2008), 36.

32 Ács, „A késő reneszánsz...”, 36.

33 A tudományos ülés egybegyűjtött előadásai között Klaniczayé nem jelent meg: *A Magyar Tudományos Akadémia I. (Nyelv- és Irodalomtudományi) Osztályának Közleményei* 29 (1974): 173–206.

morális elválasztása szerinte a reneszánsz jelentős eredménye. Ezt azonban »ellenforradalom« követte, ami visszahozta az irodalomba a moralitást. A reneszánsz úgynevezett libertarianizmusa ellen harcolva didaktikussá tették az irodalmat, és a neveléshez alkalmas példákat követeltek. Ennek a nevelő célzatú irodalomnak a követelésével párhuzamosan helyesnek ítélték, ha adminisztratív eszközökhöz folyamodnak a másként gondolkodókkal szemben. Olyan irodalmat akartak, ami nem azt írja le, mi és hogyan létezik, hanem azt, minek hogyan kellene léteznie.³⁴ Király szerint „Mindenki érezte ebben az utalást a szovjet irodalomra”,³⁵ s ebben annak a felismerésének a bizonyosságát látta, hogy „Magyarországon érzik, hogy a Szovjetunióknak az intellektüelek között nincs igazi presztízse”.³⁶

Klaniczaynak tökéletesen igaza volt: a reneszánsz művészetelméleti gondolkodása kiküzdötte a tartalmi igazság és az autentikus ábrázolás megkülönböztetését. A klasszikus antikvitás retorika-meghatározásaiban kétféle hely volt szokásos a *jó* princípiumának befoglalására: míg a szokásos definícióban, a „rhetorica est ars bene dicendi”-ben a *jól beszélés* a textuális közlés mesterségbeli tudáson nyugvó erényeit fejezte ki, a szónoknak „vir bonus dicendi peritus”-ként való megnevezésében a *jó férfiú* kívánalma az ékesszólás műveléséhez szükséges etikai kívánalmakat hangsúlyozta. A retorikai diszciplína felől tekintve a „vir bonus” hagyományos követelménye adott alkalmat olyan általános erkölcsi kívánalmak felölelésére, amelyeknek a szónokban meg kell testesülniük ahhoz, hogy valóban a köz javát szolgáló, vagyis tartalmilag helyes és kívánatos indítványokat alakíthasson ki.³⁷ Ezt az etikai alapozást kérdőjelezte meg egy 1974-ben vadonatújnak számító felismerés szerint Lorenzo Valla. Salvatore I. Camporeale, aki 1972-ben publikálta Valláról szóló, *Umanesimo e teologia* című monográfiáját,³⁸ nagy erejű bizonyításában a klasszikus és skolasztikus filozófia koncepcionális alapelemének, a metafizikus nyelvfelfogásnak a deontologizáló meghaladását és radikális kritikáját, valamint az igazság retorikus koncepciójának kialakítását, az antiesszencialista humanista episztemológia megalapozását tulajdonította Vallának.³⁹ Camporeale ele-

34 KIRÁLY István, *Napló 1956–1989*, szerk. SOLTÉSZ Márton, munkatárs AGÁRDI Péter, kiad., jegyz. KATONA Ferenc, SOLTÉSZ Márton és T. TÓTH Tünde, az angol nyelvű naplóbejegyzéseket ford. KATONA Ferenc, utószó BABUS Antal, Tények és tanúk (Budapest: Magvető Kiadó, 2018), 355 (az eredeti naplóbejegyzés angol nyelvű). A naplókiadás fogadtatásához és értelmezéséhez kiemelkedő: BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor, „A kontinuitás fogságában”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 121, 4. sz. (2017): 538–555.

35 KIRÁLY, *Napló*, 355.

36 Uo., 354.

37 KECSKEMÉTI Gábor, „A böcsületre kihaladott ékes és mesterséges szóllás, írás”: *A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján*, Irodalomtudomány és kritika: Tanulmányok (Budapest: Universitas Kiadó, 2007), 162.

38 Salvatore I. CAMPOREALE, *Lorenzo Valla: Umanesimo e teologia* (Firenze: Istituto Palazzo Strozzi, 1972).

39 KECSKEMÉTI Gábor, „Vallától Wittgensteinig (és vissza?): A nyelv- és irodalomelméleti gondolkodás történeti vizsgálata mint irodalomelméleti kihívás”, *Helikon* 51 (2005): 309–324, 309; vö. Salvatore I. CAMPOREALE, „Lorenzo Valla «Repastinatio, liber primus»: Retorica e linguaggio”, in *Lorenzo Valla e l'umanesimo italiano: Atti del convegno internazionale di studi umanistici (Parma, 18–19 ottobre 1984)*, a cura di Ottavio BESOMI e Mariangela REGOLIOSI, 217–239 (Padua: Antenore, 1986); Salvatore I. CAMPOREALE, „Lorenzo Valla »Repastinatio, liber primus«: Retorica és nyelv”, ford. PÁLMAI Nóra, *Helikon* 51 (2005): 325–343.

mezte Valla nézeteit arról, hogy a *verum loqui* csak a *vere loqui* által valósítható meg, s így az igazság kizárólag a beszédben van jelen, kizárólag annak a tulajdonsága, s hasonlóképpen a *bonum facere* is csak a *bene facere* aktusában végrehajtva létezik, s így a jóságnak kizárólag a cselekedetben (*actio*) van helye. Ez egy új etika talapzata: erényessé nem tettének a tárgya vagy a célja tesz valakit, hanem az akarati választása önmagában. Az erény nem *qualitas*, hanem cselekedet, amely csak metonimikusan nevezhető jónak.⁴⁰ Camporeale szerint tehát Valla – a korábban irányadó filozófiai tradícióval szemben – az ember sajátosságát nem racionalitásában, hanem kommunikációs, retorikus képességeiben találta fel.⁴¹ Ez az antropológiai koncepció a klasszikus antik retorikai tradíció megszakítását és folytatását jelentette egyszerre; megszakítását, amennyiben leszámolt azzal, hogy a szónok etikus jellemének statikus karakterjegyei garanciát adhatnának a beszédcselekvés megnyugtató megítéléséhez; folytatását pedig annyiban, hogy a jóság princípiumát olyan terrénumra helyezte át, amely az antik felfogás szerint is a szónoki eszmény megtestesülésének eminens terépe volt: a kommunikatív cselekvés interakcióiba. Egy bő évszázaddal később Petrus Ramus hasonlóan módosította a „*vir bonus dicendi peritus*” kívánalmát „*vir bene dicendi peritus*”-ra, ami csak az elokúciós és pronunciációs képességeket ölelte fel, összhangban azzal a tudomány-rendszertani alapelvvel, hogy a tudományos meghatározásokat az egyes arsok sajátlagos specifikumainak megfelelően kell elvégezni. A retorika művelői, hasonlóan az összes szabad művészetekhez, személyükben a legerkölcstelenebb emberek is lehetnek, ékesszólási teljesítményük megítélése szempontjából ez a körülmény irreleváns.⁴²

Abban is igaza van Klaniczaynak, hogy a nyelv és az irodalmi kommunikáció deontologizálását a 16–17. század fordulóján a reontologizálás iránti karakteres igény váltotta fel, mégpedig mind a katolikus, mind a protestáns hermeneutikában. Erről is idézhetünk korabeli elméleti reflexiót. David Chytraeus nagy hatású retorikai kézikönyvében a retorika meghatározásaként a következő definíció olvasható: „az ékesszóló, azaz helyes, rendezett és érthető beszéd vagy írás képessége Istenről, az erényekről és más jó dolgokról” („*facultas diserte, hoc est, recte, ordine et perspicue de Deo, de virtutibus et aliis rebus bonis dicendi aut scribendi*”).⁴³ Vagyis Chytraeus definíciója a „jó dolgokról való beszéd” („*de bonis dicendi*”) kritériumát hangsúlyozza nagy nyomtatékkal. A tartalmi helyesség ilyen szoros útjára vezérelve alig járt azelőtt a retorikaeszmény. Ez a definíció egészen más csillagzat alatt született, mint Valla felfogása. Chytraeusnál a jóság a kijelentések, megállapítások egy preformált csoportjára minden verbális aktustól függetlenül, nyelvi létmódjukra való tekintet nélkül, örökérvényűen jellemző, vagyis a jóság nem cselekvésszerű, a kommunikáció nem konstitutív a jóság

40 KECSKEMÉTI, „Vallától Wittgensteinig”, 313.

41 KECSKEMÉTI, „Vallától Wittgensteinig”, 314.

42 KECSKEMÉTI, „A böcsültre kihaldott...”, 162.

43 David CHYTRAEUS, *Praecepta rhetoricae inventionis, Oratio in funere Henrici Ducis Megaloburgensis, Oratio de oppido Suerino, Oratio de urbe Rostochio – Vorschriften der Rhetorik, Rede zum Begräbnis Herzog Heinrich V., Rede über die Stadt Schwerin, Rede über die Stadt Rostock*, Einleitung, Text und Übersetzung Nikolaus THURN és mások, Rostocker Studien zur Kulturwissenschaft 3 (Rostock: Universität Rostock, 2000), 12.

szempontjából. Chytraeus tehát ismét szorosan tételezi az igazság megfelelés-elméletét és a jelentés referenciális elméletét.⁴⁴

Hogy Király István és az aczéli kultúrpolitika más meghatározó szereplői számára is mennyire ez a valóságra vonatkoztatható referenciális jelentéselmélet meg a textuális és az extratextuális elemek reflektálatlanul érvényesülő megfelelés-elmélete volt az irányadó hermeneutikai keret, azt jól mutatja Szerdahelyi Istvánnak a tükrözéselmélet körüli munkálkodása⁴⁵ éppúgy, mint E. Fehér Pál publicisztikai megnyilvánulásai. Amikor 1981-ben megjelent Tarnai Andor és Csetri Lajos kritikátörténeti antológiája,⁴⁶ E. Fehér a *Népszabadság*ban a népi demokratikus nyilvánosság előtt folytatandó pártos bírálatban érvényesíthető gyakorlati hasznokat igyekezett kibontani a kritikai gondolkodás klasszikusainak elveiből és megfontolásaiból, rögzítve például, hogy Berzsényi esztétikai állásfoglalása is „az irodalom és a valóság szerves egységét hirdeti”.⁴⁷ Nem nehéz elképzelni, hogy a direkt morális üzenet didaktikus megfogalmazása elvének feladásával kísérletező késő reneszánsz szerzők és a köröttük való irodalom- és eszmetörténeti ügyködés milyen visszhangokra számíthatott ebben a társadalmi és kulturális kontextusban.

Következzenek még további adalékok ennek a kontextusnak a jellemzéséhez. 1964-ben jelent meg a hatkötetes irodalomtörténet első két kötete, benne a régi magyar irodalomtörténet első kollektív szintézisével, Klaniczay szerkesztésében.⁴⁸ Ugyanebben az évben jött ki Klaniczay Zrínyi-monográfiájának második kiadása és *Marxizmus és irodalomtudomány* című tanulmánykötete.⁴⁹ A következő ilyen gyűjtemény csak 1973-ban készül el: *A múlt nagy korszakai*, majd az 1976-os *Hagyományok ébresztése* következik.⁵⁰ (Az 1973-ban megjelent kötet terveiről már Klaniczay egy 1970. évi levele tanúskodik: a december 7-én Illés Endrének a Szépirodalmi Kiadóba címzett levél *Századok és korszakok* ideiglenes címváltozattal szól a kötetéről, amelyről azt az ígérvényt teszi, hogy négy nagyobb tanulmány megírásával 1971 végére lesz lezárható az összeállítás.)⁵¹ Klaniczay 1958–1967 között jegyezte szerkesztőként az *ItK*-t, ezután már csak – noha

44 KECSKEMÉTI, „Vallától Wittgensteinig”, 323.

45 Á lásd pl. SZERDAHELYI István, *Az irodalomelmélet műhelyeiben* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984).

46 TARNAI Andor és CSETRI Lajos, írta, összeáll., *Rendszerek a kezdetektől a romantikáig*, A magyar kritika évszázadai 1 (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981).

47 E. FEHÉR Pál, „A kritika gyakorlati haszna: Egy antológia margójára”, *Népszabadság* 39, 57. sz. (1981. március 8.): 15.

48 KLANICZAY Tibor, szerk., *A magyar irodalom története 1600-ig*, A magyar irodalom története 1 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964); KLANICZAY Tibor, szerk., *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*, A magyar irodalom története 2 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964).

49 KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964²); KLANICZAY Tibor, *Marxizmus és irodalomtudomány* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964).

50 KLANICZAY Tibor, *A múlt nagy korszakai* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973); KLANICZAY Tibor, *Hagyományok ébresztése* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1976).

51 Az itt és a továbbiakban hivatkozott, Klaniczay által és a hozzá írott levelek kéziratjai a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének archívumában találhatóak, a Klaniczay-levelezés önálló fondjában, évről-évre beosztásban. Egyenkénti hivatkozásukat így szükségtelennek tartom, az azonosításukhoz szükséges adatokat a főszerzővel megadom.

meghatározó fontosságú – szerkesztőbizottsági tag, míg a felelős szerkesztő Szauder József.⁵² Klaniczay viszont 1970-től a *Magyar Tudomány* szerkesztőbizottsági tagja lett. Az Irodalomtudományi Intézetben szerkesztett kötetek közül az RMKT XVII. századi sorozata épp 1970-ben ért el az ötödik kötetéhez, 1962 óta csak az unitárius (1967) és a szombatos kötet (1970) hozott új anyagot.⁵³ Az 1960-ban oly nagy lendülettel megindult BHA sorozatban 1966 (a Hoffgreff-énekeskönyv) és 1973 (Heltai *Krónikája*) között egyetlen kötet sem jelent meg. Már majdnem teljesen együtt volt viszont a magyar irodalomtörténeti bibliográfia első, régi magyaros kötetének az anyaga, amely 1972-ben jött ki.⁵⁴ Mind a *Humanizmus és reformáció*, mind a *Studia humanitatis* első kötete 1973-ban jelent meg,⁵⁵ a BSMRAe csak 1976-ban indult újra.⁵⁶ Szóval első látásra a hatvanas–hetvenes évek fordulója: szélcsendes, nyugodt időszak, a magyar irodalomtudományi intézmény- és kiadványrendszer első megszervezésének dinamikus éveit utáni erőgyűjtés ideje.

Ha azonban a nem ez időben megjelent, hanem az ekkor az előkészítés fázisába került anyagból indulunk ki, s annak felméréséhez a Klaniczay-hagyatékban megőrzött kéziratokból kibontható tudománytörténeti összefüggéseket is figyelembe vesszük, ugyanezen évekre tekintve egészen más összkép rajzolódik ki.

Klaniczay saját utazásait és szerepléseit nyomon követve például magát az 1970. évet is mint igen tevékeny és mozgalmas esztendőket kell jellemeznünk. Márciusban és áprilisban Olaszországban járt (Rómában, Pármában, Milánóban, Padovában; Bariban italianisztikai konferencián vett részt); júniusban ismét Itáliába utazott, hogy részt vegyen a Fondazione Giorgio Cinivel közösen tett alá hozott és megrendezett első kongresszuson (Convegno di Studi Italo–Ungheresi) Velencében;⁵⁷ az utolsó velencei napon értesült édesapja haláláról, lényegében temetni jött haza; de júliusban

52 Szauderéről újabban: BARÁT József, *Irodalomtudós a kultúrharcban: Szauder József (1917–1975). Interjúk és vallomások Bíró Ferenc, Fried István, Ilia Mihály, Kabdebó Lóránt, Sárközy Péter, Széles Klára, Szörényi László, T. Erdélyi Ilona irodalomtörténészekkel* (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 2019).

53 STOLL, TARNÓC és VARGA, *Régi magyar költők...*; VARJAS Béla, kiad., *Régi magyar költők tára: XVII. század, 5. Szombatos énekek* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970).

54 STOLL Béla, VARGA Imre és V. Kovács Sándor, *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája, I, 1772-ig* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1972).

55 KULCSÁR Péter, *Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése*, Humanizmus és reformáció 1 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1973); Csaba CSAPODI, *The Corvinian Library: History and Stock*, Studia humanitatis 1 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1973).

56 Antonius DE BONFINIS, *Rerum Ungaricarum decades, Tom. I–III; Tom. IV, Pars I; Tom. IV, Pars II. (Appendix, Fontes, Index)*, edd. (I–IV/1:) Iosephus FÖGEL, Béla IVÁNYI et Ladislaus JUHÁSZ, (IV/2:) Margarita KULCSÁR et Petrus KULCSÁR, BSMRAe: Saeculum XV – BSMRAe: Series nova, I (Lipsiae–Budapestini: B. G. Teubner–K. M. Egyetemi Nyomda–Akadémiai Kiadó, 1936–1976); Petrus RANSANUS [RANSANO], *Epithoma rerum Hungaricarum, id est Annalium omnium temporum liber primus et sexagesimus*, ed. Petrus KULCSÁR, BSMRAe: Series nova, II (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977).

57 A kongresszus anyaga kötetben: Vittore BRANCA, a cura di, *Venezia e Ungheria nel Rinascimento: Atti del Congresso (Venezia, 11–14 giugno 1970)*, Civiltà Veneziana: Studi 28 (Firenze–Venezia: L. S. Olschki–Fondazione Giorgio Cini, 1973). Az idősebb nemzedék részvétele mellett e konferencián került sor több fiatal első nemzetközi fellépésére, például Kulcsár Péterére, akiről Klaniczay június 29-i levelében ír elismerően a fiatalember szegedi medievista mesterének, Karácsonyi Bélának.

már újra külföldön, Zágrábban volt, a Zrínyi-könyvtár ügyében tájékozódott, tárgyalta és kutatott;⁵⁸ augusztusban a külföldi egyetemeken magyar nyelvet és irodalmat tanító szakemberek budapesti találkozájának résztvevője⁵⁹ és a tallinni finnugor kongresszus magyar küldötte volt;⁶⁰ szeptemberben Bordeaux-ba, az összehasonlítható irodalomtörténeti kongresszusra utazott, ahol Sőtér Istvánt megválasztották az AILC/ICLA elnökének, ami már előrevetítette azt a fejleményt is, hogy a nemzetközi szervezet 1976-ban Budapesten tartja majd meg a kongresszusát. Az irodalomtudományi szakma 1970. évi intézményes és személyi erőviszonyairól, vagyis Klaniczay működésének hazai közegéről a leginformatívabban az a levele tájékoztat, amelyet március 16-án írt az ekkor (1969–1971 között) a Sorbonne vendégtanáraként működő, három évvel később akadémikussá választott Nagy Péternek (1920–2010) Párizsba, olyan emberként, mint aki (1967–1968-ban) „végigpróbálta szintén a párizsi élet kezdeti s elég hosszú ideig tartó nehézségeit”. Gazdag ez a levél hazai intézményes és személyes vonatkozásokban és értesülésekben, mégpedig olyan adatokban, amelyek jó orientáló összképet adnak Klaniczay hazai működésének kereteihez. Megírja, hogy Szaudert és Királyt beválasztották az akadémiára, az akadémiát pedig kettéválasztották testületre és főhatóságra, ami megfosztotta hatalmuktól az osztályokat. (Rövid magyarázatul: ekkor jött létre az az egészen a közelmúltig fennmaradt alapvető kettősség az akadémia struktúrájában, hogy a tudományos osztályok nem felügyelték tovább az akadémia fenntartásában álló kutatóintézeteket, hanem ezek – később már csak kisebb felügyeleti változásokkal – általában az akadémia főttkára és főttkárhelyettese irányítása alá kerültek. Figyelembe véve a Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályán belüli feszültségeket, az ELTE tekintélyes professzoraival folytatott évtizedes szakmai, politikai, hatásköri és illetékességi vitákat, az Irodalomtudományi Intézet és annak igazgatóhelyettese számára ez a döntés tulajdonképpen a megnyugvás reményét és a valamelyest megnövekedett autonóm hatáskör lehetőségét adta.) Köpeczi Béla lett a társadalomtudományi főttkárhelyettes „s ezzel korlátlan főnöke valamennyi társadalomtudományi intézetnek, noha e posztra – mint ismeretes – eredetileg más pályázó és jelölt volt.” A levél nem mondja ki e más pályázó, Szabolcsi Miklós nevét, de Király István naplójából tudható, hogy Köpeczi preferálásáért Király megróttá Aczélt, és veszélyekre figyelmeztette.⁶¹ Az I. Osztály elnöke Ortutay Gyula, elnökhelyettese Szabolcsi, az Irodalomtudományi Bizottság elnöke Király lett.

58 A könyvtár történetét összegző katalóguskiadást két évtizeddel később, a halála előtti évben sikerült a megjelentetésig juttatni: HAUSNER Gábor és mások, írta, összeáll., *A Bibliotheca Zriniana története és állománya – History and Stock of the Bibliotheca Zriniana*, szerk. KLANICZAY Tibor, Zrínyi-könyvtár 4 (Budapest: Argumentum Kiadó–Zrínyi Kiadó, 1991).

59 E személyi kör szakmai munkásságának egységes keretek közé helyezésére, kiterjesztésére és az egységes nemzetközi tudománydiplomáciai célkitűzések közé való illesztésére hét évvel később, 1977-ben került sor, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság (ma: Nemzetközi Magyarisztantudományi Társaság) megalakulásával és Klaniczay főttkárrá választásával.

60 1970. szeptember 30-án ír köszönőlevelet az Északi Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete igazgatójának.

61 „...közepes ember nagy hiúsággal – tehát veszélyes” – írta 1970. január 12-én; KIRÁLY, *Napló*, 151.

Klaniczay ebben az intézményes környezetben és személyi konfigurációk között munkálkodott megfeszített erővel egy olyan terve végrehajtásán, amelyről változó részletességgel, sokszor ismétlődőleg számolt be barátainak és levelezőtársainak ez évi leveleiben, gyakran vegyítve terveinek előadását említett utazásainak és tudományos fellépéseinek, többek között sárospataki szereplésének híreivel. 1970. március 9-én írta a Hágában élő Sivirsky Antalnak (1909–1993), a 19. századi holland irodalom és holland–magyar kulturális kapcsolatok kutatójának: „Erőteljesen halad kis Reneszánsz-kutató Csoportunk megszervezése s e téren a legbiztatóbb jövőnek nézünk elébe.” Ugyanaznap Sinor Dénesnek (1916–2011) is írt erről Bloomingtonba: „...kb. egy év óta elég jó kezdeti eredményekkel próbálunk kiépíteni egy kis Reneszánsz-kutató Központot, mely talán nemcsak hazai, de nemzetközi viszonylatban is tud majd egy és mást felmutatni. Mindenesetre rengeteg dolog van vele. Közben különböző kongresszusokat, ülészakokat kell szerveznem, így pl. májusban egy hazai jellegű összejövetel lesz a manierizmusról Sárospatakon, júniusban egy velencei konferencia, a reneszánszkori magyar–olasz kapcsolatokról, melynek gondja szintén rajtam van. Mindezek mellett teljes elkésésben vagyok valamennyi készülő munkámmal és azon kívül az idei évben az említettekén kívül még több más kongresszuson is részt kell vennem, többnyire szerepelnem is azokon.” A március 16-án Nagy Péternek írott, már idézett levél tárgyunkhoz tartozó részlete szerint „a reneszánszkutatás területén is annyira begerjedtek a dolgok, hogy alig látszom ki a munkából... [...] Így május elején Sárospatakon lesz egy manierizmus-ülésszakunk [...]. Mindennek a tetejébe e héten egy jó hónapra Olaszországba megyek, hogy a fenti alkalmakra szóló előadásaimhoz különböző dolgokat megkeressek.” Három nappal sárospataki fellépése előtt, május 4-én még mindig arról számol be Sivirskynek: „még javában írom az előadásomat.” A tavasszal Rómában felkeresett tudós levéltáros-egyházttörténész házaspárnak, Pásztor Edithnek (1925–2015) és Lajosnak (1913–1997) május 18-án az itáliai útját követő hetekről írt: „Hazatérésem után [...] lóhalálában kellett előadásomat elkészítenem, azóta pedig a végleges szövegét dolgozom, minthogy nyomdába kellene már adni.” Szeptember 28-án Mátrai László (1909–1983) akadémikusnak, a II. Osztály elnökének köszönte meg, hogy elolvasta a sárospataki előadásból fejlesztett tanulmányát. „Leveled megnyugtat afelől, hogy úgy látszik, túl nagy melléfogások nincsenek benne. Teljesen igazad van abban, hogy főként az általános közös vonások megragadására törekedtem, ami természetesen a nemzeti különbségek elnagyolásával járt együtt. Ez utóbbiak differenciált bemutatása további teret igénylő feladat, amelyhez talán szintén hozzájútok majd egyszer.”

Elszakadva kissé a sárospataki előadástól és ehelyett inkább a már több utalásban szereplő intézményes tervekre térve, néhány további levél egészen tisztán követhetővé teszi az eseményeket. Klaniczay 1970. július 22-én Vajay Szabolcsnak (1921–2010), az UNESCO tisztviselőjeként Párizsban működő Árpád-koros történésznek írott sorai már a tervek valóra válásáról tudósítanak: „...ugyan nem illik hivatalos levélpapíron köszönni meg kedves, baráti, résztvevő soraidat, melyet édesapám elhunytá alkalmából küldtél, de a családi veszteség szomorúságát hadd enyhítsem a magam számára

a fent olvasható kicsiny intézmény megszületése feletti örömmel. Már korábban is írtam Neked ez irányú terveimről, mint a mellékelt prospektus jelzi, végre sikerült megteremteni ennek a vállalkozásnak az alapjait. Sőt a reneszánszkutatás terén történő szervezkedésünk kezd előnyösen kihatni a középkori kutatásokra is. Ugyanis a télen kezdeményezéseket tettünk a hazai medievisztika érdekében s ez egyelőre odáig jutott, hogy az Akadémia létrehozott egy Medievisztikai Bizottságot, melynek lehetőségei lesznek nagyobb tudományos program kialakítására, ülésszakok, kollokviumok rendezésére, kiadványok publikálására, s – reméljük – előbb-utóbb folyóirat indítására is.” Vajay július 28-án keltezte Párizsból lelkes hangú válaszát, reflektálva a Klaniczay levélpapírjának fejlécében megnevezett új intézményre: „...érces hangon kiáltok háromszoros éljent a Centre de Recherche de la Renaissance Ménesi úti megszületése alkalmából! Ennek kapcsán Te is elmondhatod Aeneasszal: quorum pars magna fui... [2,6.] Azt hiszem, fontos, érdekes és nagymértékben reprezentatív vállalkozás is, ami külföldi kultúrkapcsolatainkat lényegesen fogja öregbíteni tudni. Tudom, Rajtad ez nem fog múlni, illetve helyesebb szemantikával: elsősorban Terajtd fog múlni, vagyis kitűnően lesz megszervezve. Lásd: párizsi lektorátus! [...] Gondolom, a Kutató Intézet valóban előmozdítja majd a középkori részleg bizonyos átértékelését is.” Augusztus 4-én a római Pásztor házaspárnak is fejléces papíron íródik új Klaniczay-level: „Amint látjátok ebből az új cégjelzésből, sikerült immár véglegesen tető alá hozni a régóta szervezett kis reneszánsz-kutató csoportunkat. Mellékelem most kinyomtatott francia nyelvű ismertetőnket is. Remélem, hogy az abban szereplő tervek lassan majd valóra is válnak.”

Mindezek nyomán nem lesz alaptalan, ha az 1970. évről – amikor „a reneszánszkutatás területén [...] begerjedtek a dolgok” – elfogadjuk a Sivirsky november 24-én Hágából keltezett levelének összegző értékelését: „Micsoda egy hatalmas év ez az 1970. Bekeretezzük.”

A nyugalom szélcsendje helyett tehát egészen más jellegű és új téekkel küzdő időszak képe áll előttünk: az 1960–70-es évek fordulója a magyarországi irodalomtudomány kivételes intenzitású nemzetköziesítésének ideje. Tarnai Andor másfél évtizeddel később, Klaniczay *Pallas magyar ivadékai* című tanulmánykötetének⁶² megjelenése után adott velős jellemzést ezekről az új célkitűzésekről, eredetüket azonban kétségkívül az 1970-es évek elejéig visszavihetjük. A hazai kutatás helyzetéről ebben az újabb periódusban „minden kétséget kizáróan megállapítható – írja Tarnai –, hogy nemzetközileg jóval »nyitottabbá«, »európaibbá« vált”.⁶³ „Bizonyosan vannak, akik még emlékeznek – folytatja Tarnai –, hogy az 1960-as években egyáltalán nem volt könnyű a külföldi konferenciákon megkívánt stílust elsajátítani, és idegen hallgatóság előtt kevéssé ismert magyar anyaggal érni el a kívánt hatást és színvonalat: jónévű itthoni kutatók bizonyultak odakint kezdetben alig használhatóaknak. Utóbb persze változott és rendeződött a helyzet, s kialakult a szűkebb szakmában egy nem

62 KLANICZAY Tibor, *Pallas magyar ivadékai* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985).

63 TARNAI Andor, „*Pallas magyar ivadékai* (recenzió)”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 90, 5. sz. (1986): 597–600, 597.

túl nagyszámú gárda, amely a más természetű, s elég közismert nehézségek között is egyre több esetben tudta eredményesen és a rangnak megfelelően képviselni a magyar tudományt.” Szoros összefüggésben ezzel „a hazai irodalomkutatás általános mércéje is jóval »európaibbá« vált, [...] a magyar jelenségek – sajátosságaink megőrzése mellett – egyre inkább nemzetközi összefüggésbe kerültek.”⁶⁴ Tarnai megemlíti néhányat azok közül a nemzetközi tematizálásra forgalomba került fogalmak és terminusok közül, amelyek különösen jelentős hozamú hazai alkalmazásba vétettek, s felsorolásából azt figyelhetjük meg, hogy csaknem kivétel nélkül a Rebakucs konferenciasorozatának egy-egy, már említett hívószaváról van szó; ilyenek a rendiség és az abszolutizmus, az udvari kultúra, az akadémiai mozgalmak, a politikai gondolkodás története, az enigmatika, a toposzkutatás, a retorikai vizsgálatok. Az is mélyen indokolt, hogy Tarnai ezt a teljes hazai szakma értékelésére kiterjedő korszakolást egy Klaniczay-tanulmánykötet recenziójában vázolja fel, hiszen Klaniczaynak nyilvánvalóan messzemenő személyes szerepe volt mind a nemzetközi színvonalal való összemérhetőséget kiküzdő szemléleti, módszertani, intézményes és technológiai változásokban, mind a nagy tematizáló erejű fogalmaknak a vizsgálódás egy-egy centrumpontjaként való megnevezésében, a konferenciák tárgyköreinek ilyenén kijelölésében.

Természetesen indokolt kérdés, hogy ma, ötven esztendővel később hol tartunk a hazai reneszánszkutatás ügyével, milyen kijelentéseket kockáztathatunk meg szakmánk állapotáról és a nemzetközi kutatásokkal való szinkronitásáról.

A reneszánsz közelmúltban végbement újraértését tematizáló mai tudománytörténeti és tudományelméleti szakirodalom szerint az 1980-as évektől, az elméletnek a reneszánsz tanulmányok területére való behatolásával mind a reneszánszkutatás, mind annak tárgya, a korábban harmonikusnak értékelt aranykor összegző képe is radikálisan átalakult. A klasszikus kiegyensúlyozottság statikus képe helyett egy konfliktusokkal teli és állandóan újrendeződő korszak összképe rajzolódott ki, amelyben nincs esszenciális mintázat. A rend és a konszenzus képze helyébe a szubverzióé és a disszidens törekvéseké lépett. A reneszánsz kétségekkel és nyugtalansággal áthatott időszak lett, amelyben a faj, a nem, az osztály rendszert bontó fogalmainak tematizálására utaló nyomokat fedeztek fel. Egyszerre ment végbe a kutatás specializálódása – a mikroszkopikus méretű részműveknak is professzionális szakértői és nagyszabású összegzései lettek – és az interdiszciplinaritás térhódítása. Perspektívák és módszertanok összehangolhatatlan és áttekinthetetlen özőne lépett működésbe.

Azt, hogy milyen erők milyen dinamikájú mozgása kezdődött meg és milyen arányú tektonikus alakító munkát végzett el, a legszemléletesebben bemutatni egy talán szélsőséges példán lehet. Az az antológia, amelynek alapján az új szemléleti irányok alakulástörténetét most röviden összefoglalom, kérdéseinek, kontextusteremtő szólalmainak, problémalátásának egészében talán csakugyan szélsőségesnek nevezhető, intézményes és irodalomszociológiai értelemben azonban a legkevésbé sem az: az an-

64 Uo., 598.

golszász akadémiai világ bevezető tudnivalókat nyújtó reneszánszkurzusainak egyetemi tankönyveként használják az Atlanti-óceán mindkét partján, első megjelenése óta pedig egyébként már másfél évtized telt el.⁶⁵

Az ott körvonalazott propedeutikai tudnivalók közül elsőként a szövegre, a textuálításra és az azzal adekvát filológiai módszertanra vonatkozó belátásokat érdemes ismertetni, amelyek ma nagyjából evidenciának számítanak az irodalomtudomány egészében, és a magyarországi kutatások sem vitatják, sokkal inkább alkalmazni igyekeznek őket. Ezek szerint ma sem a szerző, sem a könyv nem jelent stabil referenciapontot a reneszánszkutatásban. Míg korábban a textuális és filológiai stúdiumokat a „valódi” irodalmi értelmezés előkészületi fázisának fogták fel, a mai szakmai konszenzus szerint sem a textológiai apparátusnak, sem a filológiai kommentárnak nincs közvetlenebb hozzáférése a szöveghez, mint más szakmai magyarázatoknak, vagyis a bennük foglalt magyarázat nem előzi, nem előzheti meg az értelmezést. A szöveggondozás és az értelemgondozás e műveletei inkább az – irodalomtudományi gondolkodás fogalmi körében már jó ideje nevesített – üres helyek interpretatív kitöltésének gyakorlataiként foghatók fel.⁶⁶ A szerző eredeti intenciójának rekonstruálásában érdekeltségét jelző ortodox textológiai célképzetről már 1981-ben kijelentették, hogy imaginárius koholmány.⁶⁷ A kora újkori kéziratok jó része elpusztult, a fennmaradtakban többféle verzió olvasható, amelyeknek többnyire egyike sem nyomdai kézirat, hanem a kézirat terjedés dokumentumai, ami a könyvnyomtatás korszakában is dinamikusan folytatódott. A nyomtatott szöveg sem a szerzőé, hanem közreműködők egész sorának van hozzá köze. Tartalma elválaszthatatlan előállításának, fogadtatásának és terjesztésének körülményeitől. A szerzőség szinguláris és mindenekelőtt individualizált fogalmát kollaboratív szerzőség tételezése váltotta. Az így létrejött kézirat vagy könyvkiadvány nem koherens objektum, az igazságot feltáró áttetsző ablak vagy az abszolút jelentés médiuma. A szöveg relatív és külsődlegesen meghatározott, vagyis az egykorú nyelvi konvenciók alapján és egyidejű koncepciókhoz és vitákhoz való kapcsolódása révén fejt ki jelentéseket. A szerző nemcsak meghalt, fel sem támasztható, merthogy partikularitásában soha nem is létezett, intenciói elérhetetlenek. Mindezek miatt nincs egyetemlegesen érvényes kiadói gyakorlat sem, gyakran a párhuzamos szövegek pluralitásával és faksimilében való közzétételükkel kell megelégedni. Minden szöveg jelentése három tényező, az artikuláció, a kontextus és a recepció által meghatározott,

65 Az alábbi összegzések a következő egyetemi segédkönyv téziseinek sűrített ismertetései a benne található hét nagy fejezet szerkesztői bevezetési és a fejezetekben felhasznált tanulmányrészletek alapján: Ewan FERNIE és mások, eds., *Reconceiving the Renaissance: A Critical Reader* (London etc.: Oxford University Press, 2005). Minthogy a szerkesztői narrációk – különböző aspektusaikat megvilágítva, újabb kontextusaikat kifejtve – vissza-visszatérnek az alaptézisekhez, és minthogy igyekeztem ezeket a szöveghelyeket együttesen figyelembe venni a sűrített összefoglalás során, az állítások egyenkénti hivatkozását nem tartom szükségesnek.

66 E belátások hazai reflektáltságához: TAMÁS Ábel, „Mit csinál a kommentár a szöveggel?”, in *Megértés és megértetés: A magyarázat a bölcsészettudományokban*, szerk. TOLCSVAI NAGY Gábor, A Humán tudományok alapkérdései: Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának könyvsorozata 1, 63–75 (Budapest: Gondolat Kiadó, 2017).

67 FERNIE és mások, *Reconceiving the Renaissance*, 4.

vagyis egyaránt vizsgálendő, ki mondja kinek, milyen körülmények között és milyen eredménnyel.

Teljes mértékben jogosult mindezt, összegezve – noha az ismertetett antológia ezt nem nyomatékosítja – kommunikációelvű vizsgálati módként megnevezni. Ezek a belátások kiválóan illeszkednek a történeti kommunikációelmélet módszertanához, amely a magyarországi kutatástörténetben nemcsak a reneszánsz vizsgálata szempontjából, hanem a teljes magyar irodalomtörténeti szintézis egyik meghatározó szemléleti formájaként is kitüntetett jelentőségűvé vált.⁶⁸ Megfontolásait érvényesítve a szöveg mint olyan természetesen destabilizálódik és multiplikálódik, a szövegek kánonja pedig részben megkérdőjeleződik, részben minden korábbin túl kiterjed. Ha a korábban privilegizált irodalmi szövegek ily módon értett kontextusára tekintünk, a tisztán esztétikai ítéletek elégtelenségét és részlegességét látjuk.

Ha mindezeknek a felismeréseknek a gyakorlati konzekvenciáit keressük, a magyar reneszánszkutatás legrangosabb textológiai vállalkozásainak elégtelenségét kell rögzítenünk. A *Régi magyar költők tára* máig sem befejezett 17. századi sorozata a kontextus és a recepció körülményeit inkább leválasztani igyekszik mindarról, amit szerzői artikulációnak tekint; kizárólag formai – metrikai és verstani – szempontok szerint akár prózai írások testéből is kész kimetszeni onnét kiszeparálhatatlan jelentésvonatkozásokat hordozó egyes verssorokat; a szöveg pluralitásban való működésének felismerése helyett alapszöveg kiválasztásával és főszöveg megszerkesztésével igyekszik stabilizálni a textusok szubverzív erejét. Tudománytörténeti pozíciója miatt természetesnek kell tartanunk e sajátosságait. A magyarországi textológiának arról az időszakáról, amikor a sorozatot koncipiálták és első köteteit megalkották, nemcsak az akkori textológiai szabályzatok és szakcikkek⁶⁹ meg az épp csak megkezdett tudománytörténeti kutatások első eredményei⁷⁰ adnak érvényes képet. Szerencsés esetben még szemléletesebben világíthatják meg a textológiai munka korabeli tudományelméleti pozícióját, episztemikus helyzetét a munkálatokban részt vevők nyilatkozatai, vallomásai, feljegyzései. A Mikszáth Kálmán kritikai kiadásának kötetein dolgozó Király István például mélyen leleplező sorokat jegyzett fel naplójába 1957-ben fantáziátlan, gyötrelmes, potenciál nélküli aprómunkának tekintett és

68 KECSKEMÉTI Gábor, „Az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében elkészítendő magyar irodalomtörténet megalapozása”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 118, 6. sz. (2014): 747–783, 771–773, 777.

69 HORVÁTH Károly, szerk., *A magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabályzata*, Szerkesztési irányelvek 2 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1962); KLANICZAY Tibor, „A textológiai munka problémái”, *A Magyar Tudományos Akadémia I. (Nyelv- és Irodalomtudományi) Osztályának Közleményei* 19 (1962): 339–349; MIKLÓSSY János, „A könyvtár és a kritikai kiadások”, in *A modern filológiai kutatás és a könyvtári információs tevékenység: A modern filológia szakos könyvtárosok konferenciájának (Debrecen, 1971. augusztus 24–26.) előadásai és vitája*, szerk. Csűrty István, 17–19 (Debrecen: KLTE Könyvtára, 1973); REJTŐ István, „A modern magyar kritikai kiadások filológiai és módszertani kérdései”, in Csűrty, *A modern filológiai...*, 9–15; NAGY Péter, „A textológiai munka jelenlegi helyzete és megjavításának lehetőségei”, *A Magyar Tudományos Akadémia I. (Nyelv- és Irodalomtudományi) Osztályának Közleményei* 29 (1974): 417–420; NAGY Péter, „A kritikai kiadások helyzete és problémái”, *Magyar Tudomány* 85 (1978): 91–95.

70 TÖRÖK Zsuzsa, „Voinovich Géza védelmében? Textológiatörténet és az újradíjazás módszertana”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 121, 4. sz. (2017): 499–510.

csakis finánciális értelemben profitábilisnak érzékelt textológiai munkálkodásáról.⁷¹ A filológiai munka alantasként, távlattalanként való érzékelése 1961-ig sem változott.⁷² Aki ilyen sorokat vet papírra, szembeállítva a csakugyan hatni képes érdemi cselekvést a szellem nélküli, mechanikus textológiai robot perspektívátlanságával, az nyilvánvalóan nincs olyan értelmezői horizont birtokában, amely a csak a legmagasabb szintű értelemteremtő tevékenységeknek járó szellemi szabadság és izgalom világát köti össze ugyanezzel a művelettel. Josephus Justus Scaliger reagált hasonlóan, amikor a heidelbergi Commelinus nyomda felkérte Jan Gruter latin és görög feliratgyűjteményének (*Inscriptiones antiquae totius orbis Romani*) a mutatózására. A leideni professzor mélyen felháborodott a deprimálónak érzékelt kérésen: a mutatókészítés nem elfoglalt tudóshoz illő és méltó feladat, a szükséges indexeket egy ráérő nyomdászlegény könnyűszerrel elkészítheti – felelte. Amikor azonban, 1601 júliusa és 1602 májusa között félretette a saját munkáit, hogy a nem kevesebb, mint 24 szisztematikus indexet elkészítse a gyűjteményhez, már úgy nyilatkozott, hogy az index az egész korpusz központja és lelke, minden értelmezés és használat kulcsa.⁷³ Ám hiába alakult át az 1960-as évek óta a textológiai munka episztemikus környezete, a sorozati egységesség szempontja miatt az elmúlt évtizedekben készült kötetekben is nagyrészt fenntartották a ma már hat évtizedes megfontolásokat, s vannak változatlanul fennálló, elemi problémák is, mindenekelőtt a munka befejezetlensége. Mindezek miatt továbbra is aktuális az elmúlt két évtized egyik nagy felismerése: a kora újkor magyarországi értelmezőjének előbb még ma is konstruálnia kell egy bevett vagy legalább plauzibilis szövegállapotot és jelentést, mielőtt annak dekonstruálásához láthatna.⁷⁴ A kulturális antropológia írásaktus-elméleteinek bevonásával tematizáló szerzőségi, műfaji és mediális vizsgálatok mérlegelésében odáig jutottunk, hogy – nem a Rebakucs-konferenciák sorában, hanem a 2015 óta évente, immár öt alkalommal megrendezett, *Az értelmezés hatalma* című szemléleti és módszertani műhelykonferencia-sorozatunk keretében – proponáltuk és esettanulmány-nyal illusztráltuk az írásantropológia egészen új lehetőségeit.⁷⁵

71 „...helyt tudtál volna állni, ha anyagi okok nem kényszerítenek, hogy napokon át Mikszáthot olvass össze”; „Mikszáthot csináltam. S a fantáziátlan aprómunkában megint és mindig érzem: nem tudok feloldódni benne; hatni, cselekedni szeretnék”; „Mikszáth 11. kötetét csinálom, s közben lottószisztémákon töröm a fejem. Mi az oka ennek a már beteges lottólázamnak? Valóban az-e, hogy a Mikszáthkiadástól akarok szabadulni?” KIRÁLY, *Napló*, 42, 45, 48.

72 „Mikszáth *Fekete város*-kéziratának feldolgozását csináltam egész nap. Távlattalan, fantáziátlan munka. Csak a pénz miatt. De ennek valóban utolsó ilyen jellegű munkámnak kell lennie. Nem prostituálhatom továbbra is magam.” Uo., 69.

73 Anthony T. GRAFTON, „J. J. Scaliger’s Indices to J. Gruter’s *Inscriptiones Antiquae*: A Note on Leiden University Library MS Scal. 11”, *Lias* 2, 1. sz. (1975): 109–113.

74 SZILASI László, „»Nem ma«: Az irodalom külügyeitől való ideiglenes tartózkodásom okairól (Válasz Takáts Józsefnek)”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 107, 6. sz. (2003): 742–755.

75 TÓTH Zsombor, „Kéziratos nyilvánosság a kora újkori magyar nyelvű írásasználban: medialitás és kulturális másság. Módszertani megfontolások”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 119 (2015): 625–650; TÓTH Zsombor, *A kora újkori könyv antropológiája: Kéziratos irodalmi nyilvánosság Cserei Mihály (1667–1756) írás- és szöveghasználataiban*, Irodalomtörténeti füzetek 178 (Budapest: reciti, 2017).

A reneszánsz radikálisan megújítandó módon felfogott textualitásának tételezéséből egész sereg dolog következik.

Annak a során, ahogyan az irodalmi szöveg visszatér kontextusának társadalmi, gazdasági és kulturális közegébe, ugyanakkor a történeti tények és folyamatok textuális természetű is nyilvánvalóvá lesz, azok fikciós jelenségeként mutatkoznak meg. Ez nem csak azt jelenti, hogy a történelmet nem is annyira a cselekvők, mint inkább a beszélők, a megvitatók, a tematizálók csinálják, hanem azt is, hogy az kevésbé hozzáférhető és erősebben mediált, mint korábban gondolták.

Minden olvasás, előadás és idézés teljesen új szöveget teremt egy kijelentésből. (Nem haszontalan ezt rögzíteni az ötvenedik, történetesen épp a parafrázisról szóló Rebakucs-konferencia alkalmából sem.) A mintegy száz szaktanulmány kivonatos idézésével és velejének összegzésével összeállított, már hivatkozott angolszász egyetemi tankönyv azonban innét abba az irányba lép tovább, amely úton a magyarországi reneszánsz kutatás még csak vonakodva és fenntartásai erős hangoztatásával tett meg néhány lépést: az irodalom használata során alkalmazott kisajátítás nemzeti és internacionális olvasatok, a szexuális politika vagy az osztálydiskurzus valamely álláspontjának kifejtési terepévé tehet bármely szöveget, ami a személyiség és a közösség megformálásának és artikulálásának túlbecsülhetetlen jelentőségű ereje. A szubjektum szövegszerűségéről az énmegformálás elméletei bizonykodnak, az alternatív szubjektumelméletek körében a reneszánsz kori szövegek nem csekély mértékben vettek részt a feminizmus, a posztkolonializmus, a homoszexualitás elméleteinek megformálásában. A különféleség, a különbség, az alteritás, a pluralizmus, a relativitás, a változás fogalmai telepedtek meg minden sarokban, amelyek együttes szubvertáló ereje felmérhetetlen. Az emberi szubjektum esszencialista felfogása megkérdőjeleződött. A marginalizált, korlátozott és elítélt egyének és csoportok mint az alteritás és a disszenzus legfőbb hajtóerői mutatkoztak meg, egyaránt kifejezve az identitás individuális természetét és az alternatív identitások első megképződésének lehetőségfeltételeit biztosító szövegszerűség történeti fontosságát. Az egyén részvétele a társadalmi mezőben ráadásul legalább annyira testi, mint szellemi természetű, materialitásának és a reális irányuló, a testiségére fókuszáló szemléletmódnak számos nyoma van a szövegekben.

A különféle értékek e rengetegében a jó és a helyes megítélő kategóriái, akárcsak a hagyományos esztétikai értékek, mint a konzervatív állandóság biztosításában érdekelt eszközök lepleződnek le. Ha a nyelv mesterséges és történetileg kondicionált rendszer, ha a valóság meghatározó mértékben kulturális természetű, akkor bármiféle általánosítás kerülendő mint olyan, amely érzéketlen a kontextusra és a részlegességre. Ez a módszertani döntés fenntartásokat teremt olyan értékfogalmak iránt, amelyek korábban az értékelő megkülönböztetés absztrakt normái voltak, helyükbe a kulturális sokféleség iránti demokratikus, előítélet nélküli nyitottság kívánalma lép. A szépség, a jóság és az igazság kritériumáról úgy tűnik, hogy a jelenségek hatalmas tömegét rekesztette ki korábban. Az igazság nem valamiféle rögzített, változatlan standardban, hanem a bármiféle másság iránti dinamikus felelősségben ölt testet. A *más* fogalma

körül kristályosodnak ki a nyitottság és az egalitarianizmus megítélő fogalmai, szemben a kirekesztés, az intézményesült hatalom és az előítélet fogalmaival.

Ugyanakkor e felfogás gyakorlati érvényesülése feszültséget teremt az etikai és kulturális relativizmus képviselt alapelvei – és maga az ugyancsak elvszerűen felvállalt relativizmus között. A posztmodern pluralizmus bírálói általában azt hangoztatják, hogy minden progresszív retorikája ellenére az valójában totalitáriánus, hiszen megkérdőjelez bármely elkötelezettséget a máson kívül bármi egyéb iránt, és konzervatív, hiszen ebbe az egyetlen elkötelezettségbe vetett megingathatatlan hite valójában újra-aktivizálja az igazság egypólusú normáját.

Mindezeknek a reneszánszot újraértő megfontolásoknak egy hányada szintén visszakereshető a Rebakucs-konferenciák genezisében és öt évtizedes történetében. Van abban valami ironikus, hogy míg a kora újkori szövegek textualitását érintő teoretikus belátások ma széles körben érvényesülnek anélkül, hogy a textológiai gyakorlat tényleges megváltozását kiváltották volna, addig az irodalomértelmező fókuszpont határozottan elmozdult az ideológiatörténeti tétellel bíró eszmetörténeti módszerek alkalmazása felé anélkül, hogy ennek a változásnak a jelentőségét a legutóbbi időkig érdemben felismertük és reflektáltuk volna.

1966 decembere és 1967 márciusa között történészek részvételével rendeztek vitaüléseket a magyar irodalomtörténeti szintézis hat kötetéről⁷⁶ a Mènesi úton. A hatodik kötet vitáján Lackó Miklós így fogalmazott: „Talán nem túl merész állítás, ha azt mondjuk, hogy a régi korok irodalomtörténésze inkább az irodalomból igyekszik rekonstruálni a korszak emberét, társadalmát, s a ma emberéhez vezető szálakat; az új- és a legújabb kor irodalomtörténésze viszont inkább a korból igyekszik megmagyarázni a művet.”⁷⁷ A régi korok irodalomtörténészeinek itt – még bőven Hayden White előtt – tulajdonított szemléletmód, vagyis a számvetés a világ valamilyen módon szövegi, a megfogalmazás szövegiségéből eredő jellegével, a világ szövegszerűségének belátása és az ebből következő multi- és interdiszciplináris módszertani eljárások kezdetétől fogva a magyar reneszánszkutatás sajátjai. A második kötet vitáján Klaniczay ugyan kifejtette, hogy „az irodalmi anyag ideológia-történeti elemzésével történészeknek kellene foglalkozniuk”,⁷⁸ ezt az állítást azonban Tarnai Andor még ugyanabban az évben úgyszólván korrigálta. Nemcsak a történészek vitatták meg ugyanis az új irodalomtörténeti kézikönyvsorozatot, hanem 1966-ban az *ItK* is többszerzős, részletes recenziót közölt az 1964-ben Molnár Erik főszerkesztésében elkészült *Magyarország története* két kötetéről. A 18. század előtti időszakot áttekintő Tarnai megállapítja, hogy noha a kultúrtörténeti vonatkozások területén az „új magyar történetnek [...] vannak imitt-amott bizonyos érdemei”, azért a meghatározó vonás, hogy a történész szerzők „a napirendre tűzött feladatok megoldására koránt sincsenek felkészülve”,⁷⁹

76 SÖTÉR István, főszerk., *A magyar irodalom története*, 6 köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964–1966).

77 TARNAI Andor, RIGÓ László és VARGA Rózsa, „Történészek vitaülései az irodalomtörténeti kézikönyv hat kötetéről”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 71, 3. sz. (1967): 366–380, 377.

78 Uo., 367.

79 TARNAI Andor és mások, „*Magyarország története* (recenzió)”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 70, 3–4. sz. (1966): 467–483, 471.

míg „a gazdasággal, a társadalommal és a politikával foglalkozó részek erényei inkább abban állanak, amit a szerzők már nem mondanak, mint abban, amit értékes újdonságként kifejtenek.”⁸⁰ Tarnai következő mondatai alapvető fontosságú módszertani észrevételek: „A régi irodalom kutatója történeti szintézisekben [...] elsősorban az ideológiatörténeti folyamatokat, főleg a vallási és a nemzeti eszmék ábrázolását, valamint a szorosabban vett kultúrtörténeti részleteket figyeli. [...] az egészében korántsem belletrisztikus jellegű régi literatúrában igen különböző tárgyú irodalmi termékeket kell méltatni, köztük jelentős ideológiatörténeti forrásokat, s ezeket pusztán irodalmi kritériumok alapján, a tartalom beható ismerete nélkül egyáltalán nem lehet megnyugtatóan tárgyalni.”⁸¹ Ami bizony összességében nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy az arra kevésbé alkalmas történészek helyett az ideológiatörténeti feltárás irodalomtörténet-írói feladat, ami az irodalomtörténetnek a poétikai horizont mellett eszmetörténeti eljárásrenddel való kiegészítését kívánja meg. Tarnai már 1962-ben a közép-európai összehasonlító tudománytörténet kimunkálását és művelését ajánlta,⁸² és a továbbiakban is ezen az úton haladt tovább, reflektáltan továbbalakítva saját irodalomtörténeti metodológiájának szemléleti kereteit (ami bizonyosan egy másik előadás tárgya kell legyen). Az 1970–80-as évek fordulójától viszont Klaniczay munkásságában is olyan jeleket észlelt, amelyek az értelmiségtörténeti kutatások irányába mutattak. A kérdésirány tétjét úgy emelte ki Tarnai, hogy Klaniczay tanulmánykötetének előszavából a Pallas magyar ivadékaiknak jelentőségére vonatkozó alapkérdéseket idézte: „Fellépésük epizód csupán? Vagy egy hosszú folyamat, kitartó törekvés, eredményekkel és kudarccal teli küzdelem állomása? S vajon hol helyezkedik el Európa szellemi életében a XV–XVII. században létét szünet nélkül fegyverrel oltalmazó magyarság legjobbainak kulturális erőfeszítése? Csupán a szegény rokon, a távoli provincia száználmas erőlködéséről tanúskodik, vagy pedig van olykor reménye a lépéstartásra, az együtthaladásra?”⁸³

Nyilvánvaló, hogy a Rebakucs, a Centre de Recherche de la Renaissance fél évszázados történetének megítélése is ugyanebben a kérdezőhorizontban áll. Tarnai világosan látta Klaniczayban a világszínvonalat tartani tudó, Európára nyitott, az ott zajló diszkussziókba egyidejűen és érvényesen bekapcsolódó szellemi tekintélyt, és bizonyosan óra sem adható ennél kevésbé elismerő minősítés. Hogy azonban a Rebakucs fél évszázad alatt végbevitt működése egyidejű-e vagy követő, szép epizódokra széteső-e vagy hosszú távra szisztematikusan összefogott, provinciálisan erőlködő szegény rokon-e vagy értéket teremtő és mértéket adó, lépést tartó és olykor lépéselőnybe is jutó igazi tekintély – e kérdéseknél, ha magunkhoz méltók akarunk lenni, nem érhetjük be kevesebbel az évfordulón.

80 Uo., 473.

81 Uo., 470–471.

82 Andor TARNAI, „Die vergleichende Literaturgeschichte und Wissenschaftsgeschichte in Mitteleuropa im 16–18. Jahrhundert”, *Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae* 5 (1962): 338–341.

83 KLANICZAY, *Pallas magyar ivadékai*, 5; vö. TARNAI, „Pallas magyar ivadékai (recenzió)”, 599.